

MEANDER

ROK LXXX 2025: s. 127–131
ISSN 0025-6285
DOI: 10.24425/meander.2025.157187

KAROL WAPNIARSKI
ORCID: 0009-0001-4877-9370
e-mail: krw41@cam.ac.uk

*Faculty of Philosophy, University of Cambridge – Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

O STAROŻYTNEJ GRECE FRANCISZKA RABELAIS'GO. PRZEKŁAD EPIGRAMATU

ON THE ANCIENT GREEK OF FRANÇOIS RABELAIS: A TRANSLATION OF AN EPIGRAM

Streszczenie: Przekład na język polski greckiego epigramatu Franciszka Rabelais'go, opatrzone krótkim komentarzem.

Słowa kluczowe: Franciszek Rabelais; poezja starogrecka epoki nowożytnej; polskie tłumaczenie

Summary: A Polish translation of François Rabelais's ancient Greek epigram, with brief commentary.

Keywords: François Rabelais; the ancient Greek poetry of the modern era; Polish translation

Ten utwór jest dostępny na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0), która umożliwia nieograniczone korzystanie, rozpowszechnianie i kopiowanie utworu pod warunkiem odpowiedniego oznaczenia autora i źródła. Zob. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>

Twórca literatury francuskiej, jak nazywa Rabelais'go Chateaubriand w swoich *Pamiętnikach z za grobu*¹, był erudytą świetnie odczytanym w literaturze starożytnej tak greckiej, jak łacińskiej². Poza greckimi passusami pojawiającymi się niejednokrotnie w cyklu opowieści o Gargantui i Pantagruelu w dorobku Rabelais'go znajduje się wiele przekładów z greki na francuski³ oraz dokładnie jeden samodzielny utwór poetycki⁴ napisany po grecku, będący

¹ W księdze IX: „Rabelais a créé les lettres françaises”. F.-R. de Chateaubriand, *Mémoires d'outre-tombe*, t. II, oprac. E. Biré, Garnier, Paris 1900, s. 192.

² Po obszernie omówienie związków Rabelais'go z literaturą grecką Czytelnik może sięgnąć na przykład do: R. Menini, *Rabelais altérateur: „Graeciser en François”*, Classiques Garnier, Paris 2014.

³ Zob. id., *Rabelais helléniste*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé 1, 2013, s. 216–240 i R. Cappellen, *Rabelais lecteur des Epigrammatum graecorum libri VII commentés par Jean Brodeau (1549)*, [w:] *Les Labyrinthes de l'esprit. Collections et bibliothèques à la Renaissance*, oprac. R. Gorris Camos, A. Vanautgaerden, Droz, Genève 2015, s. 105–127. Rabelais ćwicząc swoją znajomość greki jeszcze w Poitou przekładać miał na łacinę (lub francuski – przekłady Rabelais'go nie zachowały się, a ich język z uwagi na fragmentaryczność źródeł nie może być ustalony z pewnością; zob. R. Menini, *Greco-Roman Tradition and Reception*, [w:] *A Companion to François Rabelais*, oprac. B. Renner, Brill, Leiden – Boston 2021, s. 126–128) I księgę *Dziejów* Herodota oraz dzieła Lukiana (najprawdopodobniej *Ikaromenippos* lub *Hermotimos*; zob. ibid., s. 127). Następnie zdobył sobie sławę wybitnego grezysty. Później nie tylko jako humanista, ale też jako lekarz zajmował się edycją *Aforyzmów* Hipokratesa i prac Galena (*Hippocratis et Galeni libri aliquot*, Lugduni 1532). W 21 rozdziale *Quart Livre* z kolei odnaleźć można ustęp, przy którego pisaniu Rabelais posiłkował się znajomością wielu epigramatów obecnych w *Antologii Planudejskiej*, wydanej po raz pierwszy w 1494 r. we Florencji (zob. *Anthologie grecque* t. XIII: *Anthologie de Planude*, wyd. II, wyd. i przeł. R. Aubreton, F. Buffière, Les Belles Lettres, Paris 2002, s. 1), a następnie w 1531 r. po raz pierwszy we Francji (zob. Cappellen, op. cit.). Dociekania dotyczące wydania *Antologii Planudes*a, z którego Rabelais miał korzystać przy opracowywaniu finalnej wersji *Quart Livre* (z 1552 r.), wskazują na jej edycję opatrzoną komentarzem autorstwa Jeana Brodeau pt. *Epigrammatum Graecorum libri VII*, opublikowaną po raz pierwszy w 1549 r. w Bazylei (zob. Cappellen, op. cit.; w kwestii datowania zob. J. Hutton, *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands to the Year 1800*, Cornell University Press, Ithaca – New York 1946, s. 98; w kwestii relacji pomiędzy *Antologią Planudejską* a późniejszą *Antologią palatyńską* zob. notę wstępną w wydaniu Aubretona i Buffière'a, s. 1–76).

⁴ Który jest też jednym z bardzo niewielu utworów poetyckich napisanych przez Rabelais'go w ogóle. Poza omawianym epigramem w jego dorobku znajdują się jedynie dwa krótkie utwory łacińskie (*Ad Doleum de garo item* i *Allusio*) oraz dwa krótkie i dwa dłuższe utwory francuskie

krótkim epigramem, a jednocześnie stanowiący jeden z pierwszych greckich utworów napisanych we Francji⁵. Artykuł niniejszy prezentuje przekład tego utworu razem z jego tekstem greckim i krótkim komentarzem.

Interesujący nas epigram pojawia się jako dedykacja w trzecim wydaniu książki *De legibus connubialibus* autorstwa zaprzyjaźnionego z Rabelais'm André Tiraqueau, francuskiego humanisty i prawnika, a treściowo stanowi on pochwałę dzieła Tiraqueau i bezpośrednio nawiązuje do jego treści⁶. Skomponowany został w r. 1524 przez Rabelais'go mającego wówczas najprawdopodobniej mniej niż trzydzieści lat⁷, podczas gdy przebywał on jako zakonnik w Fontenay-le-Comte w Poitou, ucząc się greki i studiując grecką literaturę. Tam też między innymi wokół osoby Tiraqueau utworzyło się koło humanistów-grecystów, do którego należał Rabelais.

Epigram napisany został dystychem elegijnym, a w warstwie leksykalnej zdradza upodobania Rabelais'go do form jońskich i epickich (ἔη, ἡμέας, ἡδέ, συζύτην). Jako utwór okazjonalny i bądź co bądź błahy nie jest może sam w sobie szczególnie interesującym tekstem literackim, stanowi natomiast ważne świadectwo nie tylko ówczesnego stanu kultury literackiej we Francji (a więc rosnącego zainteresowanie językiem i literaturą grecką), ale i literackich ambicji samego Rabelais'go, który zamiast łaciny zdecydował się na wybór właśnie greki, mimo że jej pozycja we Francji nie była wówczas ugruntowana, a próby humanistów, w tym Rabelais'go, zmierzające do polepszenia tego stanu, spotykały się z dużymi oporami władz kościelnych. W 1523 r., w reakcji na komentarze Erazma z Rotterdamu dotyczące greckich tekstów Ewangelii⁸, studiowanie greki zostało oficjalnie zakazane przez paryską Sorbonę jako prowadzące do samodzielnych prób interpretacji Nowego Testamentu. Książki greckie zostały następnie skonfiskowane Rabelais'mu oraz współpracującym z nim w Poitou Pierre'owi Lamy i Guillaume'owi Budé. Jeśli zdecydujemy się na odczytanie epigramatu, skomponowanego w 1524 r., a więc rok po tych wydarzeniach, w tym kontekście, możemy powiedzieć, że użycie greki przez Rabelais'go jest jednocześnie gestem podkreślającym jego przynależność do humanistycznych kręgów z Fontenay-le-Comte, jak i symbolicznym wyrazem autonomii wobec oficjalnego zwierzchnictwa kościelnego, które w dziełach prozatorskich było przez Rabelais'go krytykowane i wyszydzane.

(zob. François Rabelais, *Œuvres complètes*, wyd. M. Huchon, F. Moreau, Gallimard, Paris 1994 [Bibliothèque de la Pléiade 15], s. 1022–1030 [„Pièces de vers”]).

⁵ F. Pontani, S. Weise, *The Hellenizing Muse: A European Anthology of Poetry in Ancient Greek from the Renaissance to the Present*, de Gruyter, Berlin 2021, s. 362.

⁶ Zob. niżej, przyp. 11; D. Veillon, *Le De legibus connubialibus d'André Tiraqueau*, [w:] *Le Grands Jours de Rabelais en Poitou. Actes du colloque international de Poitiers des 30 août et 1er septembre 2001*, oprac. M.-L. Demonet, Droz, Genève 2006 (Études Rabelaisiennes 43), s. 198.

⁷ Trzy lata wcześniej w liście do Guillaume'a Budé określa się Rabelais jako *adulescens*, a więc osoba mająca nie więcej niż dwadzieścia osiem lat. Jean Plattard, *L'Adolescence de Rabelais en Poitou*, Les Belles-Lettres, Paris 1923, s. 8, ustalając datę urodzin Rabelais'go na 1494 r. twierdzi, że pisząc ów list miał on dwadzieścia sześć lat – zgodnie z tą propozycją, pisząc epigram miałby lat dwadzieścia dziewięć. Dokładna data narodzin Rabelais'go jest jednak nieznana i wciąż pozostaje przedmiotem spekulacji.

⁸ Ibid., s. 25–26.

Tekst grecki i przekład

Φραγκίσκου τοῦ Παβελαίσου

Βίβλον ἐν οἴκοισιν τήνδ' Ἠλυσίοισιν ἰδόντες
 Ἄμμιγα τὴν ἄνδρες θηλυτέραι τέ φάσαν·
 – Οἷσι νόμοις ὅδ' ἐοὺς Ἀνδρέας⁹ τὴν γε διδάσκει
 Συζυγίην Γαλάτας ἡδὲ γάμοιο κλέος,
 Τοὺς ἐδίδαξε Πλάτων ἄν γ' ἡμέας· εἰν ἀνθρώποις
 Κεδνότερος τίς κ' ἂν τοῦ γε Πλάτωνος ἔη¹⁰;

5

Franciszek Rabelais

Księgę wśród elizejskich zobaczywszy błoni,
 Kobiety i mężczyźni rzekli razem o niej:
 – Praw, których wykładaniem André nasz się trudzi,
 By objaśniać Francuzom małżeństwa zasady,
 Sam Platon mógłby uczyć: a któż jest wśród ludzi
 Godniejszy zaufania, jak Platon bez wady?¹¹

5

⁹ Należy czytać z iktem na -pé-.

¹⁰ W miejsce *coniunctivum* ἔη proponuje się też ἔην (jako *indicativus irrealis*; forma znowu epicka) albo ἔοι (jako *optativus potentialis*). Zob. Pontani, Weise, op. cit., s. 362.

¹¹ W tłumaczeniu angielskim (ibid.) czytamy podobnie: „As they saw this book in the Elysian dwellings, / Men and women together said about it: / «The laws by which this man, André, explains to the French / his fellow-citizens, the marriage and the glory of matrimony, / Plato could have taught them to us. And among humans / who could be better than Plato?»”. W przekładzie francuskim zamieszczonym w dziełach zebranych Rabelais’go (wydanie Huchon i Moreau, op. cit., s. 1021) dwa zdania z „cytowanej” części epigramatu potraktowane są natomiast jako jedno, a zamiast „prawa, których uczy André, mogłyby być nauczane przez Platona” i „kto może być większy niż Platon”, czytamy „gdyby prawa nauczane przez André były nauczane przez Platona, kto mógłby być większy niż Platon”, co jest oczywiście błędne. Przekład ten jako autorytatywny traktują jednak następnie francuskie prace krytyczne omawiające grecką część i greckie źródła twórczości Rabelais’go. Romain Menini na przykład (*Rabelais et l’intertexte platonicien*, Droz, Genève 2009, s. 67–68) powołuje się na niego (cytując wraz z tekstem greckim), a podkreślając jeszcze bardziej naddatek znaczeniowy wynikający z błędu w przekładzie wysnuwa wniosek, że Rabelais chciał w ten sposób nie tylko porównać *Prawa* (tzn. *De legibus connubialibus*) Tiraqueau z *Prawami* Platona (zawierającymi partię poświęconą małżeństwu w księdze VI, 771 a – 785 b), ale i podkreślić centralną rolę, jaką Tiraqueau odgrywał w kręgach humanistycznych poprzez umieszczenie go niejako nad samym Platonem („le très illustre Platon, qui l’aurait été plus encore si, nous dit Rabelais, il avait écrit le *De legibus connubialibus* de Tiraqueau”); podobnie epigram ten odczytuje Plattard, op. cit., s. 23. W obliczu greckiego oryginału pierwsza część tej propozycji pozostaje w mocy, druga – absolutnie nie, a w każdym razie nie w tak radykalnej wersji.

Argumentum

Vertitur hic Polonice annotatiunculis additis carmen epigrammaticum a Francisco Rabelaiso Graece compositum.

Bibliografia

- Aubretton, R., F. Buffière (wyd. i przeł.), *Anthologie grecque*, t. XIII: *Anthologie de Planude*, wyd. II, Les Belles Lettres, Paris 2002
- Brodeau, J. (wyd. i oprac.), *Epigrammatum Graecorum libri VII*, Basileae 1549
- Cappellen, R., *Rabelais lecteur des Epigrammatum graecorum libri VII commentés par Jean Brodeau (1549)*, [w:] *Les Labyrinthes de l'esprit. Collections et bibliothèques à la Renaissance*, oprac. R. Gorris Camos, A. Vanautgaerden, Droz, Genève 2015, s. 105–127
- de Chateaubriand, F.-R., *Mémoires d'outre-tombe*, t. II, oprac. E. Biré, Garnier, Paris 1900
- Huchon, M., F. Moreau (wyd.), F. Rabelais, *Œuvres complètes*, Gallimard, Paris 1994 (Bibliothèque de la Pléiade 15)
- Hutton, J., *The Greek Anthology in France and in the Latin Writers of the Netherlands to the Year 1800*, Cornell University Press, Ithaca – New York 1946
- Menini, R., *Rabelais et l'intertexte platonicien*, Droz, Genève 2009
- Menini, R., *Rabelais helléniste*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé 1, 2013, s. 216–240
- Menini, R., *Rabelais altérateur: „Graeciser en François”*, Classiques Garnier, Paris 2014
- Menini, R., *Greco-Roman Tradition and Reception*, [w:] *A Companion to François Rabelais*, oprac. B. Renner, Brill, Leiden – Boston 2021, s. 121–142
- J. Plattard, *L'Adolescence de Rabelais en Poitou*, Les Belles-Lettres, Paris 1923
- Pontani, F., S. Weise, *The Hellenizing Muse: A European Anthology of Poetry in Ancient Greek from the Renaissance to the Present*, de Gruyter, Berlin 2021
- Rabelaeus, F. (wyd.), *Hippocratis et Galeni libri aliquot*, Lugduni 1532
- Veillon, D., *Le De legibus connubialibus d'André Tiraqueau*, [w:] *Le Grands Jours de Rabelais en Poitou. Actes du colloque international de Poitiers des 30 août et 1er septembre 2001*, oprac. M.-L. Demonet, Droz, Genève 2006 (Études Rabelaisiennes 43)